

Methodology for developing students' heuristic ability through games

Rustam XURRAMOV¹

Termiz State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 2022

Received in revised form
25 June 2022

Accepted 25 July 2022

Available online

20 August 2022

Keywords:

game,
tool,
heuristic ability,
methodology,
education,
activity,
result,
ability.

ABSTRACT

This article describes method of developing students' heuristic ability through games.

In the organization of creative activity, the use of forms and methods of organizing scientific activity related to knowledge, which lead to creative ability formation, scientific and creative research, gave its results. In this regard, creative activity development classes include discussion, debate, conversation, fantasy, research classes, problem-solving classes. Participatory classes, modeling, artistic and technical creativity, creating, creating small discoveries, writing essays, making chronicles, using business games, innovative methods are the most effective.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4-pp188-194>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Ўйинлар воситасида ўқувчиларнинг эвристик қобилиятини ривожлантириш методикаси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола ўйинлар воситасида ўқувчиларнинг эвристик қобилиятини ривожлантириш методикаси ҳақида ёзилган.

Ижодкорлик фаолиятини ташкил этишда ижодий қобилиятни шакллантиришга, илмий-ижодий изланишларга йўллайдиган, билишга оид илмий фаолиятни ташкил этиш шакл ва методларидан фойдаланиш ўз самарасини берди. Бу борада ижодий фаолиятни ривожлантириш дарсларига диалог-дарслар мунозара, баҳс, суҳбатлар, фантазия, изланиш дарслари, муаммолар қўйиш ва уларни ечиш дарслари; иштирокчилик дарслари, моделлаштириш, бадий техник

Калит сўзлар:

ўйин,
восита,
эвристик қобилият,
методикаси,
таълим,
фаолият,
натижа,
қобилият.

¹ Teacher of "Primary Education" Department, Termez State University. Termez, Uzbekistan.
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru.

ижодкорлик, ижод қилиш, кичик кашфиётлар яратиш, иншолар ёзиш, солномалар тузиш, ишбоп ўйинлардан, инновацион методлардан фойдаланиш кабилар энг самарали бўлишлиги келтирилган.

Методика развития эвристических способностей студентов с помощью игры

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

игра,
инструмент,
эвристическая
способность,
методика,
обучение,
деятельность,
результат,
способность.

В данной статье написано о методе развития эвристических способностей учащихся с помощью игр.

В организации творческой деятельности использование форм и методов организации научной деятельности, связанной со познанием, которые ведут к формированию творческих способностей, научно-творческого поиска, дало свои результаты. В связи с этим занятия по развитию творческой деятельности включают дискуссию, дебаты, беседу, фантазию, исследовательские занятия, занятия по решению задач; наиболее эффективны интерактивные занятия, лепка, художественно-техническое творчество, творчество, создание небольших открытий, написание рефератов, составление хроник, использование деловых игр, инновационных методов.

КИРИШ

Жаҳонда таълимнинг бошланғич босқичларидан бошлаб билимларни чуқур ва мустаҳкам эгаллаш, универсал ўқув ҳаракатларини ўзлаштириш, мустақил фикрлашни шакллантиришнинг бирламчи омили сифатида ўқувчиларда ижодий билиш фаоллигини ривожлантиришга йўналтирилган таълим жараёнини ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ривожланган мамлакатлар таълим тизимларида халқаро баҳолаш дастурининг (PISA, TIMSS) эгаллаган билим, кўникма ва малакаларни кундалик фаолиятда қўллашга оид натижаларига асосланиб, таълимни коррекциялаш ва модернизациялаш, ўқув материалларини такомиллаштиришда ўқувчиларнинг ижодий фаолияти даражасини оширувчи педагогик ёндашувлардан кенг фойдаланилмоқда.

Ҳозирги даврда замонавий техника ва технологияларнинг ҳаётга кириб келиши инсон фаолиятида, ижтимоий онгида катта ўзгаришлар бўлишини тақозо этмоқда. Зеро, олам тўғрисида ва инсоннинг ҳаётда тутган ўрни тўғрисидаги тасаввурлари ўзгармоқда, тафаккури ва оламни тушинишнинг янги усуллари шаклланимоқда, маънавий-амалий ўзлаштиришнинг янги воситалари ва усулларига ўтиш юз бермоқда [1].

Таълимда ижодий изланишлар ҳақиқий илмий назарияга, жамиятнинг ривожланиш қонуниятларига, ўқитишнинг назарий асослари, шахс ривожланишини ҳаракатга келтирувчи кучлари ва унинг шакллантириш шароитлари тўғрисидаги билимларнинг кенг тизимига таянган ҳолдагина муваффақият қозонади.

Инсон ҳаёти шароитларини ўзгартирувчи ва инсонни ўзини ҳам ўзгартирувчи фаолият ҳозирги замонда таълимнинг умумий асосидир. Инсон фаолияти жамият тараққиётининг ҳар бир тарихий даврида турли хил кўринишлар, фаолиятнинг турли шаклларида фарқланади.

Бироқ ички муносабатлар, улар ўртасидаги алоқалар доимий ва умумий бўлиб қолаверади. Улар фаолият тизимини ҳосил қилувчи асослардир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Шахс ривожланишига ирсият, муҳит, тарбиянинг таъсири билан бирга унга фаолиятнинг таъсири ҳам ўта муҳимдир.

“Жамият билан доимий муносабатни ушлаб турувчи, ўз-ўзини англаб, ҳар бир ҳаракатини мувофиқлаштирувчи шахсга хос бўлган энг муҳим ва умумий хусусият – бу унинг фаоллигидир. Фаоллик – (лотинча “aktus”)– ҳаракат, “aktivus” –фаол сўзларидан келиб чиққан тушунча) шахснинг ҳаётдаги барча ҳатти-ҳаракатларини намоён этишини тушунтирувчи категориядир”, – деб таъкидлайди ўзбек олимаси В.М. Каримова [2]. Шунинг учун ҳам психологияда шахс, унинг онги ва ўз-ўзини англаши муаммолари унинг фаоллиги, у ёки бу фаолият турларида иштироки ва уни уддалашга алоқадор сифатлари орқали баён этилади.

Инсон қобилияти ва истеъдоди муваффақиятларга эришишининг асосий шарти ҳам инсоннинг фаоллигидир. Чунки ўқитувчи қай даражада маҳоратли бўлмасин, агар ўқувчининг ўзи фаол бўлмаса, у муваффақиятга эриша олмайди. Чунки ўқитувчи ўқувчини ўқитиш жараёнида уни бошқариб боради. Шунинг учун ҳам ўқувчи ўз фаолиятида ўзига аҳамиятли бўлган, ўзига жалб эта оладиган ҳаёт муммолари билан шуғуллана бориб, маънавий ва ахлоқий жиҳатдан ривожланади.

Таҳлил ва натижалар. Маълумки, инсон ўз ғоя, фикр, қарашларини фақат фаолият давомида амалда қўллайди ва қайта яратади.

Фаолият – атроф оламга нисбатан инсоннинг ўзига хос фаол муносабатидир. Чунки инсоннинг ҳаётда намоён бўлишининг муҳим шакли унинг воқеа – ҳодисаларга бўлган фаол иштирокидир. Ҳар қандай фаолиятда ҳаётий тажриба тўпланади, инсонда ўз атрофини ўраб олган борлиқни билиш жараёни кечади, маълум билимлар эгаллаб олинади, малака ва кўникмалар ҳосил бўлади, натижада инсон фаолияти ривожланади.

Хуллас, шахс фаоллиги унинг ривожланишида восита эмас, балки унинг натижаси ҳамдир. “Таълим-тарбия шу вақтда мақсадга эришадики, қачон у ўзига ҳам бошқалари ҳам қувонч келтира оладиган ижтимоий, фаол, ташаббускор, ижодкор шахсни шакллантира олса. Ана шунда шахс фаолият жараёнида унинг барча потенциал имкониятлари руёбга чиқади” [2]. Фаолиятга файласуфлар субъектининг объект билан ўзаро ҳаракати жараёнидаги вазифасини характерлайдиган тушунча сифатида таърифлайдилар. Фаолият инсон учун атроф-олам билан ўзига хос алоқа, улар ўртасида восита бўладиган, тартибга соладиган назорат қиладиган, ўзаро муносабатлардир, деб таъриф берадилар.

Фаолиятга уни қаноатлантирувчи эҳтиёж сабаб бўлади ва ҳаракатлар тизимида амалга ошади. Инсонда руҳий ҳолатнинг мавжудлигини кўзлайди ва уни пайдо бўлишининг асосий шарти ҳисобланади ҳамда унинг ривожланишида ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади. Фаолиятнинг оддий ва олий шаклини фарқлай билиш зарур. Олий шакл инстинктив (инстинкт) мослашувидан иборат. Иккинчиси, олий шакл биринчисидан ўсиб чиқиб, унинг кўринишини ўзгартириб инсоннинг онгли ҳаракатига айланади. Фаолият олий шаклланиш ўзига хос

хусусияти унинг атроф-муҳитни онгли равишда ўзгартиришдан иборат. Инсон фаолияти ижтимоий характерга эга бўлиб, ҳаётнинг ижтимоий шароитлари билан белгиланади. Инсон ўзини фаол субъектга, ўзи муносабатга киришган табиат ҳодисаларини эса ўз фаолиятининг объектига айлантиради.

Ижодий фаолият бошланғич синф ўқувчиларини ҳар томонлама уйғун ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида уларнинг ахлоқий, ақлий ва жисмоний жиҳатдан тараққий этишига хизмат қилади. Айнан ижодий фаолиятга самарали тайёрланган ўқувчилар иқтидорлиликнинг қуйидаги мезонларига жавоб беради: ақлий ривожланишнинг жадаллиги: билишга қизиқиш, кузатувчанлик, нутқ, онглилик, ностандарт фикрлаш; қизиқиш, интеллект, эмоцияларнинг эрта ихтисослашуви: математика, мусиқа, тасвирий фаолият, инженеринг, чет тилларни ўрганиш; билиш фаоллиги, ташаббускорлик, ташкилотчилик қобилияти, қатъийлик, қўйилган мақсадга эришишга интилиш; амалий фаолиятга тайёрлик ва қобилиятлилик.

Бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини бошқариш учун мактаб раҳбарияти, бошланғич синф ўқитувчилари бошланғич таълимда давлат таълим стандартларига асосан ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талабларни аниқ ва равшан билишлари лозимдир. Бошланғич таълимда давлат таълим стандартларига асосан 1-4 синфларда ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талаблар улар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳар бир фан хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Агар она тили ўқув предмети бўйича ўқувчилар граматик жиҳатдан тўғри ёзишни, равон фикрлаб, ёзма матнни тузишни; сон, от, феъл сўз туркумлари ва бошқаларни аниқлашни билишлари лозим бўлса, ўқиш дарсларида тўғри талаффуз этиб ўқиш ва ҳ.к., математикадан эса санок техникасини эгаллаш, натурал сонларни ўзаро таққослаш, математик атамалар маъносини тушуниш ва сонли ифодаларни ўқишда уларни қўллай олиш, миқдорлар орасидаги боғланишларни қўллаб, амалий мазмундаги масалаларни ечиш, геометрик фигураларга оид теваарак-атрофдаги шаклларни таниш ва топа олиш кабилар талаб этилади.

Табиат ўқув фанидан эса жонли ва жонсиз табиатни тасаввур этиш ва билиш; ўз билганларини амалда қўллай олиш, инсон ва жамият соҳаси бўйича жисмоний камолотга оид, мусиқага оид, тасвирий санъатга оид, инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжига оид, инсон меҳнати, фаолият турларини англашга доир талаблар қўйилган. Мазкур талаблар билимларни эгаллаб олиш жараёнида бажарилади.

Амалдаги дастурларда ижодий фаолиятни ривожлантиришга қаратилган бир мунча топшириқлар келтирилган, аммо уларнинг барчаси ҳам бошланғич синф ўқувчисини ижодий фаолиятга йўналтиради, дея олиш қийин. Қуйида айрим фанлар бўйича берилган топшириқларни таҳлил қиламиз. Масалан, 3-4-синфлар учун тузилган математика ўқув фани дастурида ўқувчиларда ижодий фаолиятни ривожлантиришга катта аҳамият берилган. Унда топқирликка доир масалалар, мантиқий машқлар, геометрик шакллар яшаш ва уларни бир-биридан фарқлаш, расмлар, моделлардан, атрофдаги нарсалардан энг содда шаклларни топа олиш, вақтни идрок этиш ва кўз билан чамалашга, ақлий топқирликка доир ўйинлар; 4-синфда амалий ишлар, ривожлантирувчи машқлар: математик ўйинхона, математик фокуслар, арифметик мусобақалар, шеърӣ масалалар, ҳазил

масалаларни қўллашга йўлланмалар берилганки, фанни ўқитишда ўқувчиларнинг қизиқишлари албатта, уларнинг ижодий фаолиятларини фаоллаштиради [4].

1-4 синфларда ўрганиладиган атрофимиздаги олам, айниқса ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантиришда катта имкониятларга эга эканлигининг гувоҳи бўламиз. Унда ўқувчилар билиши зарур бўлган табиатдаги ўзаро боғлиқлик, об-ҳавони кузатишларига асосан унинг натижаларини аниқлаш, табиатни муҳофаза қилиш чора-тадбирларини қўллаш кабилар назарда тутилган.

Фикримизча, ўқувчиларда ижодий фаолиятни ривожлантиришда, айниқса, тасвирий санъат дарсларида келтириладиган топшириқларнинг аҳамияти катта. Мавзуларга доир композициялар (1-2-синфларнинг 2-3-чораклари), декоратив ҳайкаллар ишлашга йўналтирилган топшириқлар (3-синфнинг 3-4-чораги), халқ эртакларига, ўйинчоқлар ясашга доир топшириқлар (4-чорак); мевалар ва гуллар, ҳашоратлар, қушларга қараб алоҳида расмлар ишлаш (2-3-чораклар), натюрмортлар чизиш; рангтасвир композицияси (4-синфнинг 4-чораги), мавзуларга жамоа бўлиб ва индивидуал равишда расмлар ишлаш, ижодий қобилият ва бадий дидни янада ўстиришга доир машқлар бажариш, байрам табрикномалари эскизини тайёрлаш каби топшириқлар устида ишлаш шулар жумласидандир [4].

Таҳлиллардан кўриниб турибдики, кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш турли-туман услублар орқали амалга ошириш дастурлар талабаларида белгиланган, аммо амалиётда ўқитувчилар ҳар доим ҳам уларни қўллавермайдилар. Айниқса меҳнат таълимида бадий меҳнат ривожланувчи мақсад сифатида машғулотлар жараёнида ўқувчиларга ақлий, жисмоний, ахлоқий, бадий, эстетик тарбия ва таълим бериш орқали уларнинг баркамол шахс бўлиб етишишларига катта эътибор берилган. Бу борада билим, кўникма ва малакаларни эгаллашдаги асосий мезон сифатида миллий ҳунармандчилик соҳасида шаклланган ижодкорлик белгиланган. Айниқса, умумий ва бадий меҳнат, наққошлик асослари, дизайн асослари, умумий технология асослари ва бошқалардан амалий топшириқларда буюмлар ясаш, заргарлик, гилам тўқиш, кулолчилик ва бошқа касбларга доир ҳар хил материаллардан қўл ҳунармандчилиги буюмлари ва қўғирчоқлар тайёрлаш, қўғирчоқларга кийимлар тикиш, ҳамда кашта гуллари билан безаш каби ўқувчиларда ижодкорлик фаолияти ривожлана боради.

Илк кичик мактаб ёшида ўқувчи предметли-ҳаракатли тафаккур услубидан предметли-образли тафаккур юритишга ўтиш орқали интуитив фикрлашни эгаллайди. Бошланғич таълим давридаёқ мавжуд фикрий фаолият тажрибаси асосида ўқувчини турли абстракт-мантиқий фикрлаш операцияларини ўзлаштиришга ўргатиш зарур. Ана шу асосда бошланғич синф ўқувчисида босқичма-босқич мантиқий фикрлаш ривожланади. Бироқ ўқувчидаги “креативлик табиатини” сўнишига йўл қўймаслик лозим. Шунингдек, ўқувчиларни эвристик фикрлаш усулларини ўзлаштиришига эътибор қаратиш зарур. Мантиқий ва эвристик тафаккур юритиш орқали ўқувчида “эврологик” фикрлаш шаклланади. “Эврологик” фикрлаш фикрий жараёнларга тезда кўникиш, бола онгида тафаккур босқичлари ва воқеликнинг аҳамиятлилик даражасини аниқ ифода этилиши билан тавсифланади. Мазкур фикрлаш турларини шакллантириш босқичларида кетма-кетликка риоя этиш лозим, чунки ушбу ҳолатда кичик мактаб ўқувчисининг фикрлаш мантиқи кундалик онгдан продуктив фикрий фаолиятга айланади.

Эврологик фикрлаш ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ташкил этишнинг муҳим мезон кўрсаткичи сифатида хизмат қилади.

Ўқувчиларнинг ижодий билиш фаолияти ўқув фаолияти жараёнида эгалланадиган эврологик фикрлаш тажрибалари асосида ривожланади. Мактаб ўсиб келаётган авлодга тақдим этадиган ижтимоий тажрибаларни таҳлил этиш асосида ижодий билиш фаолиятининг янги муаммоларни ҳал этиш бўйича изланишли, ташаббускорликка асосланган умумий элементлари мавжудлигини ажратиб кўрсатиш мумкин. Бу эса, бошланғич синфдаги ҳар бир ўқув фанида бажариладиган ўқув топшириқлари орқали ўқувчилар ижодий фаолият тажрибасини ўзлаштириши ҳақидаги фикрни тасдиқлайди [6].

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар ижодий фикрлаш ва тасаввурларни бойитишга йўналтирилган мантиқий топшириқларни бажариш орқали асли генетик мавжуд бўлган фикрий фаолиятни ўзлаштиради. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг ёзиш, санаш, ўқиш кўникмаларини эгаллашлари асосида уларда кичик мактаб ёшидаёқ ижодий фаолият учун зарур тизимли ва мақсадга йўналтирилган фикрлаш тажрибасини қарор топтириш лозим. Ўқувчиларда ижодий фаолият тажрибасини шакллантиришда бошланғич таълимда креатив ўқув-тарбиявий муҳитнинг ташкил этилганлиги алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур вазиятда ривожлантирувчи, шу жумладан “бойитилган” таълимга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади, ўқув материали мазмуни ва ўқув жараёнини ташкил этиш шакллари ўзгарадиган қўшимча машғулотлар ўтказиш талаб этилади.

Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини ривожлантиришда эвристик ва муаммоли таълимдан ташқари билишга йўналтирилган, илмий асосланган таълим методларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари бошланғич таълимда ишбоп, роли, сюжетли ўйинлардан фойдаланиш тадқиқот доирасида муҳим аҳамият касб этади.

Таълим жараёнида дарс шакллариининг ўйин усуллари сифатида ўқитишнинг маълум бир пайтида ўтказилади. Мазкур босқични амалга оширишда қуйидаги шакл ва усуллардан фойдаланилди: “Саёҳат”: “Қувноқ поезд”, “Кулгу шаҳарчасига саёҳат”, “Китоблар дунёси”, “Сирли ҳодисалар макони”; “ҳимоя”: “Келажак мактаби”, “орзуимдаги дарс”, “Бизнинг синфимиз – Интернет сайти”, “Авлодларга хабар”, “Севимли китобим”, “Эстафета”, “Лотерея”, “Чучмома-концерти”, “Мини-театр”; “Ролли ўйинлар”, “Ижодий суд”, “Космик пресс-конференция” “Мулоқот”, “Қувноқ стартлар”, “Интеллектуал ҳоккей”, “Нима? Қачон? Қаерда?”.

Хулоса ва таклифлар. Демак, ўйинлар болаларнинг асосий фаолият тури бўлиб, у орқали кичик мактаб ёшдаги ўқувчилар ҳаётни, борлиқни, теварак-атрофни ўрганадилар ва унга мослашадилар. Ўйин пайдо бўлиши учун қуйдагилар муҳим саналади:

- ўйин иштирокчилари билан бўлган мулоқатдан қониқиш ҳиссининг пайдо бўлиши;
- табиийлик, эмоционал ҳиссиётнинг вужудга келиши;
- ўйин давомида ўқувчиларнинг ўзининг табиий эҳтиёжларини қондиришга ҳаракат қилиши ва ҳоказолардир.

Ижтимоий-психологик аҳамияти жиҳатидан ўйинлар асосан иккита вазифани бажаради:

- маълум ижтимоий билимларни эгаллаш;
- зарур ижтимоий қоидаларни шакллантириш.

Шунингдек, муаммо нуқтаи назардан ёндашганда, ўйинлар ўқувчининг ижодий фаолиятини фаоллаштириш билан унинг ижодий қобилиятини ўстиради.

Маълумки, болалар ўйининг сифати ва самарадорлиги унда иштирок этувчиларнинг ҳаётий кузатишлари ва шахсий тажрибасига бевосита боғлиқ бўлади. Бунда онглилик, ташаббускорлик ва иродалилиқ каби сифатлар аҳамият касб этади. Шу сабабли турли ижтимоий-психологик тавсифга эга ўйинларган ўқув жараёнида фойдаланиш, шак-шубҳасиз ўз самарасини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Hamroev A.R. (2019). Modeling activities of teachers when designing creative activities of students. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 2019.
2. Каримова В.М. Суннатова Р. ва бошқалар. Мустақил фикрлаш. Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари учун ўқув қўлланма. – Т.: Шарқ, 2000. – Б. 112.
3. Каримова В, Нишонова З. Мустақил ижодий фикрлаш ва шахсининг ҳиссий, иродавий ва интеллектуал ҳислатлари орасидаги боғланиш // Ж. Халқ таълими, 2001. – № 3-6. – Б. 64–69.
4. Болтаева Ш.Т., Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш, Монография, Тошкент 2013. – Б. 32–33.
5. Хуторский А.В. Развитие одарённости школьников: методика продуктивного обучения. – М.: Владис, 2000. – С. 320.
6. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. Пед. фанл. докт. илм. дараж. олиш учун ёзилган дисс. – Т.: 2003. – Б. 280.
7. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. – М.: Просвещение, 1977. – С. 240.
8. Ибрагимов Р. Бошланғич синф ўқувчилари билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асослари: Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент: Қори Ниёзий номли ЎзПФТИ, 2002. – Б. 265.
9. Amiri F. IT-literacy for language teachers: should it include computer programming System, Volume 28, Issue 1, 2000, – PP. 77–84.
10. Хамраев А. (2018). Моделирование деятельности учителя при проектировании творческой деятельности учащихся. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи, (2), 23–26.